

פרק י"א (2) - שאול הופך למלך

הרב אלחנן סמט

בשיעור הקודם עסקנו מעט בסיפור שבפרק י"א ובעיקר במשמעות עקירת עין ימין המסמלת את השעבוד של אנשי יבש גלעד לנחש העמוני. אולם עקירת העין אינה פוגעת רק בכבודם של אנשי יבש גלעד, אלא גם פוגעת בכבודם של כל ישראל וממיטה עליהם חרפה על שלא באו לעזרת אחיהם.

גבולות הסיפור

ראשית נבחן את מבנה הסיפור, וכדי לעשות כך יש למצוא בתחילה את מסגרת הסיפור. לאורך כל הסיפור בפרק י"א הדמות הראשית היא שאול. שאול שמונה לפני זמן לא רב למלך, לא מתמהמה ומנצל מיד את סמכותו ומגייס את כל ישראל בצו חירום. אמנם שמואל מוזכר כמי שעמד עם שאול בראש המלחמה (פסוק ז'), אך נראה שאין הכוונה ששמואל באמת היה שם, אלא זהו נימוקו של שאול לשאלה מתוקף מה הוא מגייס את כל ישראל למלחמה. התשובה היא, כמובן, מתוקף המינוי למלוכה שמינהו שמואל. לעומת זאת מפסוק י"ג ואילך עד סוף פרק י"ב שמואל נעשה הדמות המרכזית ושואל נעשה אחת מדמויות המשנה. אולם נראה יותר לתחם את הסיפור הנוכחי בפסוק י"א, מכיוון שבפסוק י"ב נושא הסיפור מתחלף וכעת הוא עוסק במלכותו של שאול ולא במלחמת עמון.

כעת ניתן לסכם ולומר שגבולות הסיפור הינם פסוק א' ופסוק י"א. ניתן להביא חיזוק לחלוקה זו מקריאת הפסוקים - בפסוק ו' חל מהפך דרמטי מפורש: **"וַתִּצְלַח רוּחַ אֱלֹקִים עַל שְׂאוּל כְּשָׁמְעוּ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיַּחַר אַפּוֹ מְאֹד"**, ולכן נראה כי זהו גם מרכז הסיפור וממילא זה מעיד על גבולות הסיפור. אולם פסוק ו' עצמו אינו שייך לאף אחת מהמחציות של הסיפור, אלא תפקידו הוא להיות ציר מרכזי¹.

ביאור הסיפור והתקבולות שבו

כפי שראינו בשיעור הקודם, נחש העמוני עולה לכבוש את יבש גלעד ולאחר תחנונים ובקשות מצד אנשי יבש גלעד, הוא מתרצה ואומר להם שאם תוך שבוע לא יגיעו שאר ישראל להציל אותם, הוא יעקור את עין ימין שלהם והם יהיו לו לעבדים. עקירת העין אמורה לסמל את החרפה והביזיון ביחס שבין שבטי ישראל. אולם נחש אינו יודע שתקופת השופטים והפירוד נגמרה. כעת החל עידן מלכותו של שאול שבו עם ישראל מאוחד וחי תחת שלטון מסודר, ולכן בניגוד לתקופת השופטים, הם מאורגנים היטב ומאוחדים ביותר. אותה אחדות גורמת לכך שאצל האויב נוצר פירוד: **"וַיִּכּוּ אֶת עֲמֹן עַד חַם הַיּוֹם וַיְהִי הַנְּשָׂאִרִים וַיִּפְצוּ וְלֹא נִשְׁאָרוּ בָּם שְׁנַיִם יַחַד"** [יא, יא].

נחש העמוני נותן לאנשי יבש גלעד זמן רב לשלוח שליחים בכדי לגייס את ישראל. אנשי יבש גלעד מקבלים תשובה חיובית משאול, אך שאול לא מסתפק בגיוס כל העם. הוא מצווה את אנשי יבש גלעד לצאת אל נחש העמוני בכדי להטעות את נחש, שיחשוב שהם באמת לא הצליחו להשיג תגבורת

¹ בתפקידו של הציר המרכזי עסקנו בשיעורים הראשונים על ספר שמואל. נסביר בקצרה שתפקידו הוא להוות מעבר בין חציו הראשון של הסיפור לחציו השני כאשר המחצית הראשונה שואפת אל הציר המרכזי והמחצית השנייה נובעת ממנו.

והצלה. באותו לילה שאול יוצא עם הכוח האדיר שהצטרף אליו, ובמסע לילי ארוך ונסתר הם מאגפים את נחש העמוני ואנשיו.

אנשי יבש גלעד פועלים כמצוותו של שאול ושולחים לנחש העמוני הודעה שהם יצאו אליו כפי שסיכמו בתחילה. בתשובתם, בפסוק י', הם חוזרים על דבריהם מפסוק ג' ואומרים לנחש העמוני שהם יצאו אליו. אולם ההקבלה בין היציאה בפסוק ג' לבין היציאה בפסוק י' היא הקבלה ניגודית. בפסוק ג' משמעות היציאה לעבר נחש היא קבלת ההפסד והחרפה של עם ישראל, ואילו בפסוק י' משמעות היציאה לעבר נחש היא הכרה בניצחון הקרב ובא וחלק חשוב בתוכנית להבסת עמון.

גם בפסוק שלאחר מכן יש ניגוד ברור בין מצב אנשי יבש גלעד בתחילת הסיפור למצבם בסוף הסיפור. בתחילת הסיפור אנשי יבש גלעד שולחים שליחים לישראל המתארים את צרתם ובתגובה כל ישראל נושאים את קולם ובוכים. לעומת זאת בפסוק ט' שאול שולח שליחים המבשרים לאנשי יבש גלעד על התשועה העתידית והם מקבלים זאת בשמחה.

סיפור זה הוא סיפור של בעיה ופיתרון. לכל אורך התנ"ך סיפורים מעין סיפור זה - בעיה ופיתרון, בנויים בצורה של הנגדות כיאסטיות - ההנגדה נובעת מכך שישנו יחס מנוגד בין הבעיה לפיתרון, והכיאסטיות נובעת מכך שבדרך כלל הפיתרון מתרחש בצורה הפוכה לבעיה.

הקשר בין יבש גלעד לגבעה

בעניין הציר הגיאוגרפי שעליו נעו המלאכים - מיבש גלעד לגבעת שאול, יש להעיר כי בין שני מקומות אלו ישנו קשר היסטורי. בסיפור פילגש בגבעה הושמד כמעט כל שבט בנימין, ובגלל הנדר שנדרו כל ישראל, אף אחד לא היה יכול להשיא את בתו לאנשי בנימין שנתרו. לאחר בירור מעמיק התגלה שאנשי יבש גלעד לא השתתפו במלחמה ובנדר והם אלו שבסופו של דבר השיאו את בנותיהם לאנשי בנימין הנותרים. נראה שהסיבה שהם לא השתתפו במלחמה ובנדר היא בגלל קשר שהיה בין אנשי בנימין לבין אנשי יבש גלעד עוד לפני כן. אין ספק שקשר זה התחזק בצורה משמעותית לאחר שאנשי בנימין נעשו קרובי משפחתם. סיפור נוסף השייך לעתיד המסמל את הקשר האמיץ שבין אנשי יבש גלעד לשבט בנימין הוא סיפור קבורתו של שאול. לאחר מות שאול במלחמה, קבעו את גופתו בחומת בית שאן בכדי לבזות את ישראל. אנשי יבש גלעד שזכרו את התשועה שנעשתה בסיפורנו, מתגנבים בלילה באומץ רב ומביאים את גופת שאול המלך לקבורה.

מדוע לא פנו לשאול?

המלבי"ם בתשובתו לשאלה מדוע המלאכים הגיעו דווקא לגבעת שאול כותב [מלבי"ם יא, ד]: "ששלחו ראשונה למקום המלך". המלבי"ם הבין שמאחר ושאול היה המלך, אנשי יבש גלעד רצו לפנות אליו והראיה היא שהם שלחו את המלאכים לעיר גבעה שבנחלת בנימין. אולם נראה לדחות את תירוץ מכיוון שעובדת היות שאול מלך בשלב זה, אינה נמצאת בתודעתו של אף אחד מעם ישראל.

הוכחה לדחייה זו היא שאנשי העיר גבעה בוכים כאשר הם מקבלים את המסר מאנשי גלעד ולא מעלים על דעתם לקרוא לשאול. יתר על כן, גם כאשר שאול עצמו מגיע לעיר גבעה ורואה אותם בוכים, הם לא מעלים על דעתם ששאול יכול לפתור את הבעיה. בנוסף, אנשי יבש גלעד אינם פונים בקריאה ישירה לשאול אלא דווקא לקרוביהם בגבעה. לכן נראה להסביר שהעובדה ששאול היה מבנימין היא בגדר מקרה בסיפור זה ובאמת הפנייה לא הייתה אליו, אלא, כפי שהסברנו לעיל, לאנשי הגבעה, בגלל הקירבה והיחסים שבין יבש גלעד לגבעה.

בעניין אי תפיסת שאול כמלך נראה להסביר כי ההתעלמות מהמלכותו של שאול הייתה דו צדדית - שאול מצידו לא התנהג כמלך והעם מצדו לא התלהבו מהאדם שנבחר למלך שיתרונו היחיד הוא גובהו ויפיו. בנוסף, כאשר שאול חוזר מהרמה לביתו, הוא לא מספר לאף אחד על דבר המלוכה

למרות האירועים שעברו עליו ברמה והאותות שהתרחשו בדרך מכיוון שהוא עצמו אינו רואה את עצמו כמלך. לבסוף, גם לאחר המלכתו לעיני כל ישראל, שאול חוזר למחרשתו ולא מארגן שלטון כלשהו או צבא. אם שאול עצמו לא מבין שהוא מלך, גם העם תופסים את שאול כניסיון של הקב"ה ושמואל לספק את דרישתם העם למלך, ולכן גם אם בפועל האדם שימלוך אינו מתפקד כלל, הרי יש לעם מלך ובקשתם התמלאה. בנקודה זו העם נראה שהעם די צודק - גם אם שאול הוא אכן מלך ראוי, אין לו את הכלים המתאימים שהרי הוא לא אירגן צבא מסודר ואף לא שלטון שיכול לנהל משא ומתן בעניין אנשי יבש גלעד.

בנקודה זו יש להעיר כי הפעם האחרונה שעם ישראל נלחם כעם הייתה בתקופת יהושע, ארבע מאות שנה לפני כן. אפילו בתקופת דבורה וברק כאשר עם ישראל נלחם בסיסרא, רק חלק מהעם הצטרף למלחמה והחלק השני ננזף על ידי דבורה בגלל השתמטותו. השינוי התודעתי מאנרכיה למדינה לא נעשה בעם עד הסיפור שלנו, בו העם נזכר שוב בכוחו של מלך המאחד את כל העם.

שאול בסוף המחצית הראשונה חוזר מהשדה ועבודת הבקר, וכמו כל אדם פשוט הוא מתעניין ומברר על מה הבכי. אולם לאחר שהוא שומע על מצבם של אנשי יבש גלעד, צולחת עליו רוח ה' וחל בשאול מהפך. זהו הציר המרכזי של הפרק בו מתואר המעבר של שאול מאדם פשוט למלך. בעקבות מהפך זה, בתחילת המחצית השנייה, שאול הוא כבר לא אדם פשוט מן השורה, אלא מלך שבין לילה מקים צבא גדול ובאסטרטגיה מופלאה מביס את נחש העמוני. מהפכו של שאול מושפע בצורה סימבולית מהבקר. בתחילה כאשר שאול עוד היה אדם פשוט, הוא עבד עם הבקר בשדה, אולם ברגע שחל מהפך הוא מבתר את הבקר המסמלים את פשטותו ומוחק כל קשר לאותו אדם פשוט שהיה לפני כן והופך להיות מלך.

מעשה דומה אנו מוצאים אצל אלישע. כאשר אלישע פגש את אליהו בפעם הראשונה הוא חרש את השדה עם הבקר. לאחר שאליהו משליך את אדרתו לפני אלישע ואלישע מבין שהוא רוצה שהוא יהיה תלמידו וממשיך דרכו, הוא מבקש רשות, הולך להיפרד מהוריו ובסוף לוקח את הבקר שעבד איתם ושוחט אותם. גם כאן המעבר בין אורח חיים מסוים לאורח חיים שונה בתכלית בא לידי ביטוי במחיקה של הדבר שאפיין את החיים הקודמים.

דוגמא נוספת לשינוי באורח חיים המתרחש לאחר הריסת המאפיין של החיים הקודמים ניתן למצוא בפסולי העדות במסכת סנהדרין [כה, ב]:

מיתיבי: המשחק בקוביא - אלו הן המשחקים בפיספסים. ולא בפיספסים בלבד אמרו, אלא אפילו קליפי אגוזים וקליפי רימונים. ואימתי חזרתן - משישברו את פיספסיהן ויחזרו בהן חזרה גמורה, דאפילו בחנם לא עבדי. מלוה בריבית - אחד המלוה ואחד הלוח, ואימתי חזרתן - משיקרעו את שטריהן ויחזרו בהן חזרה גמורה, אפילו לנכרי לא מוזפי. ומפריחי יונים - אלו שממרין את היונים. ולא יונים בלבד אמרו, אלא אפילו בהמה חיה ועוף, ואימתי חזרתן - משישברו את פגמיהן, ויחזרו בהן חזרה גמורה, דאפילו במדבר נמי לא עבדי. סוחרי שביעית - אלו שנושאיין ונותניין בפירות שביעית, ואימתי חזרתן - משתגייע שביעית אחרת ויבדלו.

המשנה בסנהדרין [ג, ג] מונה את פסולי העדות - המשחקים בקוביא, המלווים בריבית, מפריחי היונים סוחרי השביעית. הגמרא מסבירה שרק לאחר שכל פסול עדות יהרוס את הכלים בהם הוא חוטא כל יום ואשר מהווים את אורח חייו העיקרי, רק אז יחול השינוי האמיתי והם יחזרו להיות כשרים לעדות.

צליחת רוח ה'

לאחר שאנשי גבעה מקבלים את ההודעה מאנשי יבש גלעד הם יושבים ובוכים, לעומת זאת בפסוק ז' בעקבות אימו של שאול, עם ישראל מתלכד כולו כאיש אחד ומתגייס למלחמה. כוח זה נובע מכך שכשאדם מפחד מפני סכנה מתעוררים בו כוחות מופלאים שבזמנים רגילים נשארים חבויים. כאשר שאול מגייס את כל ישראל נופל עליהם פחד והם מתלכדים כולם כאיש אחד. על כך אמרו חז"ל במשלי: "אֲשֶׁרִי אָדָם מִפֶּחַד תִּמְיֵד וּמִקֶּשֶׁה לְבוֹ יפול בְּרָעָה" [כח, יד].

כאשר שאול שומע את הבשורה המרה, הוא לא מתיישב עם כל שאר העם לבכות, אלא צולחת עליו רוח ה' והוא נוקט יוזמה המצילה את העם. ביטוי זה מופיע רק אצל עוד מלך אחד בלבד - דוד, מייסד שושלת המלוכה השנייה. לאחר שדוד נמשך נאמר: "וַיִּקַּח שְׁמוּאֵל אֶת קָרְן הַשֶּׁמֶן וַיִּמָּשַׁח אֹתוֹ בְּקֶרֶב אָחָיו וַתִּצְלַח רוּחַ ה' אֶל דָּוִד מֵהַיּוֹם הַהוּא וַיִּמְעַל וַיִּקָּם שְׁמוּאֵל וַיֵּלֶךְ הָרְמָתָה" [שמואל א טז, יג]. אולם ישנו הבדל עקרוני בין הצליחות - אצל שאול ההשלכה היא מיידית - פעולה צבאית, ואילו אצל דוד היא לוקחת זמן. הסיבה להבדל זה היא המצב בו הם נמצאים - שאול הוא כבר מלך, ואילו דוד עדיין ילד.

אם כן, במובן של צליחת רוח ה' בתפקיד מסוים, שאול שכבר נמצא במעמד של מלך, דומה יותר לשופטים שבעת צליחת רוח ה' עליהם כבר היו במעמד של שופטים ומנהיגים. אולם גם בתקופת השופטים ביטוי זה המופיע פעמים רבות, הינו בעל משמעות שונה. בתקופת השופטים רוח ה' דוחפת לפעולה צבאית, בסיפורנו היא דוחפת את שאול לפעולה אירגונית, פעולה השייכת לנושא מדיני ולא צבאי. שאול לא צריך רוח שתסייע לו לנקוט באסטרטגיה הנכונה, אלא כדי שתיתן לו את הכוח הראשוני להפחיד את העם ובכך לגרום לארגונו ואיחודו תחת פיקודו של שאול.

הכותרת האמיתית

חוקר היסטורי המנתח את הסיפור היה נותן לו את הכותרת - 'ניצחון ישראל על בני עמון', שהרי זהו הנושא ההיסטורי. אולם אדם שלומד את הסיפור לעומקו רואה את הסיפור מנקודת מבט שונה לחלוטין. לאור הניתוח שעשינו והמסקנות שהגענו אליהם נראה בבירור שכותרת הסיפור היא - 'הפיכתו של שאול למלך ישראל'. כותרת זו באה לידי ביטוי בצורה הברורה ביותר במה שהגדרנו כמרכז הסיפור - הציר המרכזי. אם כן, סיפור זה עונה לנו על טענתן של בני הבליעל שאולי גם הייתה טענת כל שאר ישראל: "וּבְנֵי בְלִיעֵל אָמְרוּ מֶה יִשְׁעֵנוּ זֶה וַיִּבְזְהוּ וְלֹא הִבִּיאוּ לוֹ מִנְחָה וַיְהִי כְּמִחְרִישׁ" [שמואל א י, כז]. כעת מתברר שלשאול יש את הכוחות המתאימים להושיע את ישראל ובחירתו כמלך על ידי הקב"ה מתגלה לעם ישראל כבחירה המוצלחת ביותר.